

ПЕРША НАУКОВА ЕКСПЕДИЦІЯ НА ДНІПРОВІ ПОРОГИ ОЛЕКСАНДРА АФАНАСЬЄВА-ЧУЖБИНСЬКОГО

Людмила Іваннікова

УДК 398(092)Афа:910.3(477.63/.65)

У статті йдеться про першу фольклорно-етнографічну експедицію на Дніпрові пороги, яку в 60-х роках ХІХ ст. здійснив О. Афанасьєв-Чужбинський, відряджений Київським університетом. Головну увагу приділено топоніміці Дніпра та деяким локальним традиціям, зокрема субкультури лоцманів. З огляду на розглянутий матеріал та історію його збирання, доходимо висновку, що відомий етнограф зробив перші та єдині у своєму роді записи лоцманських пісень і переказів.

Ключові слова: історія української фольклористики, фольклор Півдня України, народна топоніміка, субкультурний фольклор, лоцманські пісні та звичаї.

В статье речь идет о первой фольклорно-этнографической экспедиции на Днепровские пороги, которую в 60-х годах ХІХ в. совершил А. Афанасьев-Чужбинский, командированный Киевским университетом. Главное внимание уделено топонимике Днепра и некоторым локальным традициям, в частности субкультуре лоцманов. В виду рассмотренного материала и истории его собирания, приходим к выводу, что известный этнограф осуществил первые и единственные в своем роде записи лоцманских песен и преданий.

Ключевые слова: история украинской фольклористики, фольклор Юга Украины, народная топонимика, субкультурный фольклор, песни и обычаи лоцманов.

The paper deals with the first folkloric and ethnographic expedition to the Dnieper Rapids accomplished by O. Afanasiev-Chuzhbynyskyi in the 1860s while being sent on the assignment by the Kyiv University. The authoress gives the principal attention to the toponymy of the Dnieper, as well as to some local traditions, the pilot subculture in particular. In view of the material presented along with the history of its collecting, it comes to the conclusion that the noted ethnographer has performed the first and unique recordings of pilot's songs and narrations.

Keywords: history of Ukrainian folklore studies, folklore of Southern Ukraine, folk toponymy, subcultural folklore, pilot's songs and customs.

Наприкінці 40-х — на початку 50-х років ХІХ ст. при Київському університеті було створено Комісію для опису губерній Київського навчального округу (1851—1864). У 1854 році в її складі відкрилося відділення етнографії, яке стало першим в Україні офіційним науковим осередком з етнографічного вивчення її народу [7, с. 309], що ознаменувало перехід до систематичного збору народознавчих матеріалів. Для ширшого розгортання цієї роботи Комісія розробила й видала першу в історії української етнографії (на той час фольклористика була її складовою; власне, такого терміна не існувало, оскільки йшлося саме про збір польового матеріалу) «Програму для етнографічного описання губерній Киевского учебного округа», створену В. Дабіжею та А. Метлинським. Вона була надрукована накладом 670 примірників і

мала важливе методологічне значення, адже, як зауважує В. Горленко, відображала найпереводіші тогочасні досягнення етнографічної думки [7, с. 312]. У ній містилися важливі методичні настанови: точність запису під час опитування інформаторів, анотація зібраних матеріалів, обов'язкова подача біографічних відомостей про інформаторів, зокрема, про їхню соціальну належність [7, с. 312]. До програми входило й вивчення «суеверий, поверий, обрядов, преданий, произведений народного быта» [6, с. 10]. На жаль, вона поширювалася лише в межах Подільської, Волинської, Київської, Полтавської та Чернігівської губерній, що входили до складу Київського навчального округу. Однак робота велася значно ширше. Із середини 1850-х років до Комісії почали надходити етнографічні описи та фольклорні збірники.

Крім мережі кореспондентів, Комісія розгорнула ще один важливий напрям науки — експедиційну роботу, яка доти проводилася стихійно, окремими ентузіастами. Члени Комісії вперше в історії української етнографії та фольклористики здійснили офіційні експедиції Наддніпрянською Україною. Ці експедиції комплектувалися студентами університету й фінансувалися Комісією. У 1852 році таку експедицію очолив Олександр Афанасьєв-Чужбинський, у 1853 році — Амвросій Метлинський та Микола Маркевич [7, с. 315].

Белетрист, поет і етнограф О. Афанасьєв-Чужбинський (1816—1875), уродженець м. Лубен, був одним з найактивніших членів Російського географічного товариства та Київської комісії; з 1845 року надсилав до Петербурга записи фольклору. Він здійснив експедицію на Лівобережну Україну для вивчення календарних звичаїв та обрядів, зокрема купальських. Першим її результатом був надісланий 1853 року до Петербурга «Словарь малорусского наречия» (Санкт-Петербург, 1855, ч. 1. А—З). Кожна з його статей мала енциклопедичний характер, була проілюстрована прислів'ями та приказками, уривками з народних пісень [7, с. 289—290].

Друга праця О. Афанасьєва-Чужбинського «Быт малорусского крестьянина (преимущественно в Полтавской губернии)» (1855) — одна з небагатьох тогочасних спроб усебічного етнографічного опису українців, їхньої матеріальної та духовної культури, у тому числі й фольклору. Висвітлення цих феноменів знаходимо і в нарисі «Общий взгляд на быт приднепровского крестьянина» (1856). Праця друкувалася на сторінках Петербурзького журналу «Морской сборник». Окрім інших етнографічних відомостей, автор подає спостереження над функціонуванням фольклору в різних верствах та субкультурах (зокрема, пісень та народного епосу), розмірковує над походженням народної творчості. Він один із перших (після І. Срезневського та А. Скальковського) висловив думку про запорозьке походження українського народного епосу — дум: «Один

старый козак, служивший некогда сечевиком, рассказывал мне, что между товариществом было много хороших игроков на бандуре, которые “и лепсько спивалы” и конечно между этими-то певцами встречались талантливые люди, слагавшие где-нибудь в степи свои поэтические думы» [1, с. 35—36].

О. Афанасьєв-Чужбинський подав розгорнуту картину побутування різних жанрів прозового фольклору, серед яких найціннішими вважав «местные предания», тобто легенди топонімічні (на той час записів фольклорної прози було мало, не була впорядкована також система жанрів). Автор зазначає, що ці легенди та перекази найбільш поширені над Дніпром, «а более пороги изобилуют преданиями» [1, с. 48—49].

Відомості про усну традицію Катеринославщини вчений спеціально не виокремлював, однак з пізніших записів зрозуміло, що саме для цієї території характерні легенди та перекази про розбійників-лугарів (колишніх запорожців) та їхніх ватажків, про перетворення весільного поїзда на вовків, а особливо багато повір'їв та легенд про закопані скарби [1, с. 66—67].

Такі загальні спостереження вченого мають не меншу наукову цінність, ніж самі записи фольклору, тим паче, що на той час автентичних записів з Півдня України майже не було.

Наприкінці 50-х років XIX ст. О. Афанасьєв-Чужбинський написав серію подорожніх нарисів з Придніпров'я та Придністров'я, що були опубліковані в тому самому журналі «Морской сборник», починаючи з 1857 року, під загальною назвою «Поездка на Днепровские пороги и на Запорожье». У 1861—1863 роках вони вийшли окремою книгою у двох томах: «Поездка в Южную Россию» (т. 1. «Очерки Днепра»; т. 2. «Очерки Днестра»). Праця має етнографічний характер. Тут уперше до наукового обігу запроваджено опис культури і побуту дніпровських лоцманів, мешканців с. Лоцманська Кам'янка та сусідніх із нею сіл, а також описи запорозьких хуторів-зимівників [7, с. 293, 294].

Нарис написаний у белетристичному стилі, однак автор іноді вводить у текст окре-

мі фольклорні зразки. Так, у контекст опису запорозького зимівника введено оповідання про напад розбійників, причому це явно уніфікований (тобто зведений) текст, записаний на основі багатьох розповідей і переказаний автором російською мовою зі збереженням української мови персонажів у діалогах — суто в дусі методології романтизму [3, с. 422–424].

Змальовуючи життя і побут лоцманів, «прямих нащадків запорожців», О. Афанасьєв-Чужбинський приділив увагу функціонуванню усної оповідальної та пісенної традиції в уже згаданій Лоцманській Кам'янці. Він, зокрема, спостеріг способи трансмісії фольклорних і субкультурних знань, хоча, на його думку, їхні вірування та звичаї в основному збігаються із загальноукраїнськими. Із цитати, наведеної нижче, також видно, що й етнографи, і фольклористи того часу ще не розуміли усної природи фольклору, що на той час уже сформувався літературознавчий підхід до нього: «Поверья каменских жителей общи всем малоруссам: ведьмы, упыри, русалки не вышли у них из веры, и рассказы об этих существах те же, какие услышите вы в других местностях. Сказки, рассказанные мне, все давно знакомы, за исключением некоторых неважных вариантов, что встречается почти в каждой деревне. Обряды лоцманов тоже не имеют ничего особенного. Но меня не раз занимали дети. Я жил почти у самого берега Днепра, который образовал здесь род маленького заливчика, отделяемого от реки небольшою песчаной косою. Целый день в этом заливчике купались дети, иные четырех- и пятилетние; мальчики, будущие лоцманы, утащив дома *ночовки* (корытце), плавали с помощью палок, как бы изучая наследственное ремесло свое» [3, с. 438].

У цьому ж селі вчений записав три лоцманські пісні. «Я не скажу, чтобы последние отличались художественностью, — зауважує записувач, — напротив, они слабее прочих» [3, с. 435].

Перша пісня «Як писаря не любить» — іронічна. У ній ідеться про упослідженість серед селян такого прошарку, як інтелігенція, що не володіє жодним ремеслом:

Як писаря не любить,
Бо вин буде паном,
Обується в постолы,
Пидъвьвьяжетьця валом [...]
Як писаря не любить,
Бо вин сподобонька,
Визьме лысты у торбыну —
То вся худобонька» [2, с. 262].

Інша пісня має контамінований характер. Основна її частина — це поширений у побутових піснях сюжет, як чоловік провчив ледачу жінку. Вона розпочинається словами:

Сухая вербонька, а мокра калюжа,
Ой розсердилась та жинка на мужа, (2)
Лягла собі на постіль та лежить нездужа.
Закінчення типове:
— Ой дай тобі, Боже здоровьячка з неба,
Що ты догадався, чого мени треба.

Однак на початку додано куплет, перероблений з іншої козацької пісні, за що інформатори назвали цю пісню «лоцманською»:

Прошайте, прошайте, Днипровськи пороги,
А де походылы лоцманскии ноги.
А де походылы темненькой ночи,
А де говорылы тыхенькии ричи [2, с. 262].

І лише одна з них, про яку пише О. Афанасьєв-Чужбинський («последняя очень слаба»), справді має субкультурний характер. Це новотвір «Та гыля, гыля сири гусы до воды», у якому хоч і використовуються традиційні поетичні засоби (паралелізм: гуси з водою — лоцмани з бідою; гуси не літають — лоцмани без роботи), проте все ж таки вона має оказіональний характер, бо стосується якогось конкретного випадку із життя лоцманської громади:

Та гыля, гыля, сири гусы, до воды,
Та дожились лоцманчыки до биды,
Та гыля, гыля, сири гусы, не литать,
Та доживутьця лоцманыки ще й не так.
А у кантори седыть пысарь дай чита,
А Воронченко тройку коней запряга,
А Хведорович убираетьця та й сида,
А громада изийшлася та й пыта:

— Ой куды ж ты, Хведорович, пойдешь?
— Поиду я, братця, в город Катеринослав,
Та буду я, братцы, начальника просыты,
А що будемо з лоцманы робыты,
Що не хотять казенной роботы робыты?
[2, с. 264]

Отже, перед нами перші і єдині записи фольклору цього унікального середовища — лоцманів. У 1927—1928 роках, у зв'язку з будівництвом Дніпрогесу, до Лоцманської Кам'янки була відряджена експедиція Етнографічної комісії ВУАН у складі В. Петрова, Н. Дмитрука, В. Білого та ін., члени якої намагалися записати й фольклорні зразки, однак їм це не вдалося. У 1927 році Н. Дмитрук та М. Тарасенко записали ще дві пісні (тексти) — «Що то, що то за народ» та «Ой гук мати, гук» від 67-річної Є. Онищенко, які вона вважала лоцманськими, проте це не що інше, як перероблені, відомі в багатьох варіантах пісні: перша — солдатська, що розповідала про подібні до лоцманських умови життя, друга — козацька, за висловлюванням В. Білого, «приспосована до лоцманського вжитку через заміну відповідних термінів» [5, с. 129].

В. Білий, що опублікував усі ці п'ять записів у спеціальній розвідці «Лоцманські пісні» також стверджує, що записана О. Афанасьєвим-Чужбинським пісня «Гиля, гиля, сірі гуси, до води» залишається єдиним оригінальним зразком фольклору лоцманів.

На бідність усної пісенної та оповідальної традиції лоцманів указував і Лев Падалка (1859—1927) — історик, дослідник Дніпра, у статті «Несколько черт быта днепровских лоцманов», опублікованій 1889 року під криптонімом «Л. П.» у журналі «Киевская старина»: «Не забытый подневольным житьем, лоцман отличается любознательностью. Между прочим, он живо интересуется прошлым своих порогов и вообще своего края. Лоцман охотно повествует о преданиях родной старины. К сожалению, эти предания потускнели и приходятся слышать большею частию общие места; даже о достопримечательностях на порогах многие

лоцманы рассказывают сбивчиво. Запорожская старина, которою особенно увлекаются лоцманы, гордясь своим родством с запорожцами, почти забыта. О козацких деятелях и делах их остались только смутные воспоминания. Прекрасные песни про «бегство запорожцев за Дунай», про Байду, Нечая и др. часто поются на домашних пирушках у лоцманов, но поются в неполном и в несвязном виде. На убыль пошла и народная песня» [9, с. 523].

Щоправда, віддалено лоцманськими можна вважати перекази, які пояснюють назви порогів, скель, каменів, що розміщувалися в порожистій частині Дніпра і які, як зауважує Павло Козар, дослідник лоцманства як соціальної інституції в 1920-х роках, свідчать, що «ті ж самі пункти іноді неоднакові назви мають у лоцманів і в побережан» [8, с. 109]. Найбільша цінність нарису «Поездка на Днепровские пороги и на Запорожье» — це фіксація численних топонімів, якими рясніє ця стаття, а також окремих переказів про їхнє походження, навіть якщо вони подаються в зредукваному вигляді. Між лоцманськими поселеннями Кам'янкою і Кодаком у відкритому руслі Дніпра, по течії, учений зафіксував такі топоніми: Пундикова забора, Червий камінь, Камінь Сідлач, про який існувала легенда, що він був своєрідним місцем ініціації кам'янських дівчат, котрі досягали повноліття. Жодна з них не могла вийти заміж, не пройшовши цього випробування, яке полягало в тому, що «девушка, достигшая известного возраста, должна была под вечер одна сесть в душегубку, приплыть к Сидлачу и провести на нем ночь до рассвета. Камень этот торчит вблизи порога, и здесь уже начинается сильная быстрота воды, стремящейся к водопаду. Хотя береговые жители с детства свыкаются с плаваньем в челноке, однако молодой девушке много надо присутствия духа, чтобы исполнить подобный обычай» [3, с. 441].

За фіксацією О. Афанасьєва-Чужбинського можна спостерігати, що на середину ХІХ ст. топоніміка Дніпра була надзвичайно розвинена — без назви не залишилося жодно-

го острова, каменя, скелі, порога; навіть частини порогів (уступи), які в народі називалися «лавами», мали свої імена. Так, учений зафіксував назви 15 островів (Демський, Косулин, Пісковатий, Сурський, Куликів, Шулаєв, Козлів, Ткачів, Монастирко, Аврамів, Клобуківський, Кухарський, Гавин, Лантухівський, Кучугурський), понад 20 каменів та кам'яних забор і скель (Косуліні, Колесники, Будзиганові, Богатирі, Швайки, Розбійники, Столпи, Стрілецька скеля, камені Раків, Рваний, Зелений, Крутько, Халявин, Бистрик, Корабель та ін.), понад 40 назв «лав» (Плоска, Гостренька, Вишнякова, Мишина, Чавунна, Бондарева, Черепашина, Чорна, Глуха, Кобилина, Рвана, Служба, Рогожина, Довгопола, Рогата, Близнюки, Гроза, Швайчина, Похила, Шинкарева та ін.). Цікаво, що більшість топонімів пов'язані або з особливостями природного об'єкту (лави Плоска (5), Гостренька(3)), або з певною загрозою, яку несе цей об'єкт для лоцмана (Гроза, Перейма, камінь Крутько), або з іменами лоцманів, які там загинули (лави Бондарева, Куликівська, Яцева забора, камінь Халявин).

Щодо побутування легенд, то, як зауважує О. Афанасьєв-Чужбинський, найпоширеніші тут змібборчі мотиви, залишки богатирського епосу. Так, посеред с. Волоське, що лежало між Сурським та Лоханським порогами, на мальовничій скалі була печера, у якій, за легендами, колись жив змії, що пожирав людей. Цей сюжет на час його фіксації етнографом мав уже зредукований характер («сказка, повторюючися во многих местах и, к сожалению, лишенная всяких подробностей») [3, с. 459]. Подібний сюжет зафіксовано й поблизу Будильського порога. За словами автора, обминаючи Таволжаний острів, судно може зачепитися за Зміїну скелю, окремий стрімчак, що стоїть у Дніпрі проти лівого берега. «Название Змеиной скели всегда возбуждало мое любопытство, — пише О. Чужбинський, — и прошлый год, плывя первый раз через пороги, я останавливался возле нее и лазил в пещере, которая будто бы после разных изгибов выходит на верх уте-

са <...> Меня, однако же, не удовлетворяло это весьма краткое и голое предание». Розпитуючи лоцманів та берегових мешканців, учений зібрав певні відомості і дійшов висновку, що в давні часи перекази про цю скелю були значно багатші [3, с. 481]. До середини ХІХ ст. відбулася не тільки редуція сюжету, а й зміна його семантики: «Когда-то в ней жил Змей-царь, у которого была дочь-красавица. Змей о трех головах берег свою дочку, чтобы она не полюбила какого-нибудь русского царевича, и однако ж не уберег, потому что красавица уплыла с каким-то витязем вниз по Днепру, в Черное море. С тех пор Змей сделался свирепее и каждый день вылетал куда-нибудь в окрестность за новою жертвою. Это предание древнее, а новейшие говорят, что на скале множество змей, длиннее обыкновенных, очень свирепых, и будто бы лет тридцать назад небезопасно было входить в пещеру, а тем более избираться на верх» [3, с. 482].

Інший сюжет, генетично споріднений з богатирським епосом, — це легенда про камені Богатирі, що розміщувалися нижче порога Лоханського. Один із них лежав на лівому березі, а другий — близько правого берега, у Дніпрі. Легенда про змагання між двома богатирями побутувала і в лоцманів, і в мешканців навколишніх сіл. Один із них («наш») стояв на правому березі, а ворожий (як уважали берегові мешканці, турецький) — на лівому. Богатирі вибрали по однаковому каменю й вирішили, хто перекине його через Дніпро, той переміг. «Наш був сильніший, бо перекинув через Дніпро і навіть у велику воду його камінь залишається на березі, а “чужий” не зміг докинути, і його камінь опинився за кілька сажнів од берега» [3, с. 462].

Варто зазначити, що сюжети про зміїв та про богатирів були поширені до початку ХХ ст.; їх активно фіксували Яків Новицький та Дмитро Яворницький.

Деякі топоніми були пов'язані з татарськими набігами. Так, поріг Звонецький і село Звонецьке, що розташовувалося нижче порога, у гирлі річки Вороної, за версією діда-оповіда-

ча, дістали свою назву саме в ті часи: «По его словам, в Старом Кодаке и в городке стояла пушка, и на высоком столбе был привешен колокол. Чуть показывались где-нибудь татары, сторожевой палил из пушки и звонил в колокол. Народ, где бы ни был в поле на работе, тотчас уходил с поля и скрывался по балкам и лесистым оврагам» [3, с. 463–464].

Низка сюжетів пов'язана із запорожцями. За Ненаситецьким порогом, на острові Монастирско, можна було побачити камінь із заглибинами, схожими на миски. «Есть в народе и у лоцманов два предания, — пише О. Афанасьев-Чужбинський, — одно, что сюда сходила Императрица Екатерина и пила чай, а другое, что во время оно запорожцы ели здесь кашу, сидя над самым порогом, и с высоты смотрели, как у ног их било плоты о камень» [3, с. 468]. В одній із лав Ненаситця було два камені, названі Службами. Це також запорозький топонім. Після тривалих розпитувань учений з'ясував, що оскільки ці камені мають вигляд перекинутих посудин, то вода, переливаючись через них, немовби дзвонить до служби, до обідні. «Вот от чего произошло подобное название еще у запорожцев», — підсумовує автор [3, с. 468].

Поріг Вовніг мав чотири лави: Близнюки, Плоска, Гроза і Помийниці. Про останню вечний зауважує: «В этой лаве камни очень похожи на этот сосуд, и падающая на них вода как будто бы цедится в лохань [помийницу. — Л. І.]» [3, с. 477].

Деякі топоніми відображають образне, поетичне мислення мешканців Степової України, інші пов'язані з окремими випадками, що трапилися в житті лоцманів або суворими реаліями їхнього побуту. Скажімо, Будилівський поріг, або Будило, за поясненнями лоцмана Яременка, має таку назву тому, що, перепливши Діда (Ненаситця) та Внука (менший поріг Вовніг), не можна лягати спати, бо «Будило розбудить» [3, с. 481]. Поріг Вільний має іншу назву «Гадючий, або Зміїний», бо він виляє (тому Вільний) і звивається, як змія. При вході з нього стояли три окремі гранітні скелі, що називалися «Вовче Горло». Вони справді

мали вигляд роззявленої пащі [3, с. 486]. Поріг Явлений, за легендою, названий так після того, як «когда-то какой-то лоцман, а может и просто запорожец, пройдя благополучно все пороги, завалился спать, но вдруг проснулся от толчков между камнями и с удивлением начал спрашивать откуда явился этот порог» [3, с. 487]. У Ненаситецькому порозі знаходилися камені Рваний, Зелений та Крутько, «который, зацепив барку, крутит ее, причем иногда вышибается стерно и тогда гибель неизбежна» [3, с. 466]. Нижче від Ненаситця в Дніпрі лежав невеликий піщаний острівко Голодайка, позбавлений будь-якої рослинності, за що йому й дали таку назву, — «потому, что неминуемо придется голодать, если случится пристать к негостеприимным берегам его» [3, с. 472].

Багато природних об'єктів запозичували назви від раніше названих об'єктів, що розташовувалися поблизу: від річки Сури, що впадає в Дніпро, поріг Сурський та острів Сурський, забора Тягинська — від балки Тягинки, лави Рвана, Гостренька, Довгопола, Мокрі Кладі, Рогата та ін. — від каменів, що в них знаходилися. Така традиція дуже характерна для цього регіону.

О. Афанасьев-Чужбинський зафіксував не лише перекази, а й деякі приказки та повіря, пов'язані з порогами. При кінці порога Ненаситця було місце, обставлене гранітами, у яке вода вдаряла з неймовірною силою, утворюючи глибину, яку лоцмани називали «Пекло». Якщо з необережності туди потрапляв пліт, то розбивався на шматки. Про це Пекло існувала приказка: «Попавсь у Пекло — буде йому холодно й тепло!» [3, с. 468].

Існувала заборона зневажати пороги або глузувати з них чи з будь-яких каменів — за це вони можуть жорстоко помститися, можна поплатитися навіть життям. «Пройдя этот порог [Лишний. — Л. І.], я вздумал было посмеяться над ним и обратился с какою-то шуткою к лоцману, который зорко смотрел вперед по обычаю. Старик покачал головою и сказал, что не только не следует шутить с порогом, но

даже с самым дряным камнем, что, не говоря уже об обязанности лоцмана всегда быть на стороже, пороги не любят, если над ними издаются» [3, с. 485].

Це була перша подорож на Дніпрові пороги, здійснена з науковою метою (згодом цей подвиг неодноразово повторював Д. Яворницький). Сам автор зазначав, що, живучи друге літо на порогах, він не зустрічав нікого, хто б наважився пропливти цю невелику відстань (65 верст) власне із цікавості [3, с. 456]. Зауважує також, що до цього часу (середина XIX ст.) мало хто займався «названнями местностей», а його праця якраз могла бути своєрідним путівником-запитальником для наступних дослідників. Тим паче, що після С. Мишецького, який подав топоніми Великого Лугу і степової частини Запорожжя, це — другий науково вагомий географічний показник цієї території, який відображає стан топоніміки на певному етапі (як відомо, з часом, під впливом обставин, назви змінювалися, і вже в 1927 році науковцями Етнографічної комісії УАН зафіксована зовсім інша картина Дніпра, інші топоніми, серед яких не збереглося й половини, указаних О. Афанасьєвим-Чужбинським).

У фіксації численних топонімів полягає найбільша цінність нарису «Поездка на Дніпров-

ские пороги и на Запорожье». Проте загалом книга О. Афанасьєва-Чужбинського «Поездка в Южную Россию», а саме її перша частина «С берегов Днепра», опублікована 1861 року, зазнала різкої критики на сторінках журналу «Основа» [4, с. 41–51]. У рецензії (без підпису, але стиль і претензії, висловлені автором, дають підстави припустити, що це — Пантелеймон Куліш) відображено всі наболілі проблеми того часу, що виникали в процесі становлення історії, етнографії і фольклористики як окремих наук, та нелегку справу впровадження наукових принципів дослідження; боротьбу нової, позитивістської методології зі старою, романтичною. У 60-х роках XIX ст., коли вже були опубліковані архівні документи, друкувалися фольклорні прозові наративи, не переказані російською мовою, а так, як вони записувалися збирачем — приміром, як у «Записках о Южной Руси» П. Куліша. Тож методика О. Афанасьєва-Чужбинського вважалася кроком назад, у бік романтизму, а поєднання науки з белетристикою було вже неприпустимим.

Щодо фольклорних фіксацій О. Афанасьєва-Чужбинського, то, на думку рецензента, він зовсім не піклувався про те, щоб надати своїм записам достовірності, для якої насамперед необхідна точна передача на письмі живого мовлення оповідача [4, с. 44–45].

1. *Афанасьев-Чужбинский А. С.* Общий взгляд на быт приднепровского крестьянина / А. С. Афанасьев-Чужбинский // Морской сборник. – 1856. – № 10. – С. 1–39 ; № 14. – С. 45–74.

2. *Афанасьев-Чужбинский А. С.* Поездка на Днепровские пороги и на Запорожье / А. С. Афанасьев-Чужбинский // Морской сборник. – 1857. – Т. 30. – № 8. – С. 245–271.

3. *Афанасьев-Чужбинский А. С.* Поездка на Днепровские пороги и на Запорожье / А. С. Афанасьев-Чужбинский // Хроніка 2000. Український культурологічний альманах. – Київ : Фонд сприяння розвитку мистецтва, 2007. – Вип. 73. – С. 421–498.

4. [Б. а.] [Рецензія] : Поездка в Южную Россию А. Афанасьєва-Чужбинського. Ч. 1. Очерки

Днепра. С.-Петербург, 1861. Стр. 465 // Основа. – 1862. – Кн. 1. Січень. – С. 41–51.

5. *Білий В. В.* Лоцманські пісні / В. В. Білий // Дніпровські лоцмани. – Київ, 1929. – С. 125–129.

6. *Боряк О.* Матеріали з історії народознавства в Україні : каталог етнографічних програм (друга половина XVIII – XX ст.) / Олена Боряк. – Київ : Українознавство, 1994. – 121 с.

7. *Горленко В. Ф., Кирчів Р. Ф.* Історія української етнографії / В. Ф. Горленко, Р. Ф. Кирчів. – Київ : Поліграф Консалтинг, 2005. – 396 с.

8. *Козар П.* Плав по старому Дніпру / Павло Козар // Дніпровські лоцмани. – Київ, 1929. – С. 109–111.

9. [Падалка Л.] Несколько черт быта Днепровских лоцманов // Киевская старина. – 1889. – № 8. – Т. 26. – С. 515–523.